

शोधपत्र लेखन : सैद्धान्तिक र व्यावहारिक पक्षहरू

नरेन्द्र मिश्र*

लेखसार

प्रस्तुत लेख स्नातकोत्तर तहको वार्षिक प्रणाली अन्तर्गतको शोधपत्र लेखनसँग सम्बन्धित छ। त्यसैले यो लेखको उद्देश्य स्नातकोत्तर तहको वार्षिक प्रणाली अन्तर्गत शोधपत्र लेखनको सैद्धान्तिक र व्यावहारिक पक्षहरूको वर्णन गर्नुका साथै शोधपत्र लेखनको विषयगत प्रवृत्तिको परीक्षण, शोधपत्र लेखनमा आइपर्ने समस्या र त्यसको समाधानका उपायहरूको खोजी गर्नु रहेको छ। जसका लागि रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पसको समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभागमा स्नानकोत्तर तहको वार्षिक प्रणाली अन्तर्गत मौखिक परीक्षा (भाइभा) सम्पन्न भई स्वीकृत भएका शोधपत्रहरूको अभिलेखलाई प्राथमिक स्रोतको आधार मानिएको छ। त्यसैले प्राप्त तथ्याङ्कहरूलाई वर्णनात्मक ढाँचाको प्रयोग गरी व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ। निष्कर्षमा, शोधपत्र लेखनको प्रवृत्तिमा सम्बन्धित विषयवस्तुको तथ्याङ्क उपलब्धता, विषयवस्तुप्रतिको रुचि, शोध निर्देशकसँगको शैक्षिक अन्तरक्रिया र समसामयिक विषयवस्तुले शोध शीर्षकको छनौटलाई निर्धारण गरेको पाइयो। साथै, शोधार्थीहरूमा शैक्षिक उपाधि हासिल गर्ने उत्सुकता, नयाँ ज्ञान प्राप्ति र सो ज्ञानलाई आफ्नो शोधपत्रमा सरल र सहज रूपमा प्रस्तुतीकरण गर्नका लागि पनि रुचि भएको पाइयो। अर्कोतर्फ सैद्धान्तिक विषयवस्तुको ज्ञानमा कमि, सम्बन्धित शैक्षिक निर्देशिका र ढाँचाप्रतिको अन्यौल, समय अनुकूलतामा व्यावहारिक समस्याका साथै प्रशासनिक प्रक्रियामा पनि केही समस्या भएको पाइयो।

शब्दकुञ्जी : नमुना, वार्षिक प्रणाली, समग्रता, अनुसन्धान, शोधपत्र

विषय परिचय

त्रिभुवन विश्वविद्यालयको समाजशास्त्र र मानवशास्त्र विभागहरूमा स्नातकोत्तर तहको शोधपत्र लेखनलाई अनिवार्य कार्यक्षेत्रमा अध्ययन गरी शोधपत्र लेखन गर्ने विषयको रूपमा चिनिन्छ। तसर्थ शोधप्रस्तावको शीर्षक छनौटदेखि शोधपत्रको मौखिक परीक्षासम्मको शैक्षिक कार्यलाई महत्त्वपूर्ण कार्यको रूपमा मानिन्छ। त्रिभुवन विश्वविद्यालयको केन्द्रीय क्याम्पसहरूमा ई.स. २०१४ मार्चदेखि स्नातकोत्तर तहमा सेमेस्टर प्रणाली लागु भएको पाइन्छ (Subedi, M., & Uprety D. 2014)। सेमेस्टर प्रणालीमा पठनपाठन सुरु भए तापनि वार्षिक प्रणाली अन्तर्गतको शोधपत्र बुझाउन बाँकी रहेका विद्यार्थीहरूका हकमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयले विभिन्न समयमा शोधपत्र बुझाउने अन्तिम समयसीमा थप्दै आएको पाइन्छ। विश्वविद्यालयले २०४८ साल र सोभन्दा पछि स्नातकोत्तर तहमा भर्ना भई समयसीमा नाँधी शोधपत्र बुझाउन बाँकी रहेका विद्यार्थीहरूको हकमा २०७८ साल फाल्गुण मसान्तसम्म शोधपत्रको मौखिक परीक्षा (भाइभा) सम्पन्न गरी र सोही सालको चैत्र मसान्तसम्म सम्बन्धित शोधार्थीको प्राप्ताङ्क परीक्षा नियन्त्रणको कार्यालय बल्खुमा बुझाउन सूचना जारी गरेको थियो

* समाजशास्त्र विभाग, त्रि.वि., रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस, प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौं। nmishra2065@gmail.com

(Mishra, 2022). साथै पुनः शोधपत्र बुझाउने अन्तिम समयसीमा २०७९ सालको अषाढ मसान्तसम्म थप गरिएको थियो। तथापि हालसम्म पनि शोधपत्र बुझाउन बाँकी रहेका विद्यार्थीहरूले शोधपत्र लेखनकार्य गरिरहेका छन् भन्ने सम्बन्धित विभागमा भएका शोधप्रस्ताव दर्ताको अभिलेखलाई परीक्षण गर्दा पनि थाह पाउन सकिन्छ। त्यसैले प्रस्तुत आलेख रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पसको समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभागमा वार्षिक प्रणाली अन्तर्गत दर्ता भएका शोधपत्र लेखनको प्रवृत्ति, शोधकार्यमा आइपर्ने समस्या र समाधानका उपायका साथै सैद्धान्तिक र व्यावहारिक पक्षहरूको वर्णन गर्न खोजिएको छ। जसले वार्षिक प्रणालीका शोधपत्रको विषयमा अनुसन्धान गरिएता पनि यसले सेमेस्टर प्रणालीको शोधपत्र लेखनको प्रवृत्तिलाई पनि बुझ्न मद्दत गर्न सक्नेछ। यस अनुसन्धानको मुख्य उद्देश्य स्नातकोत्तर तहको वार्षिक प्रणाली अन्तर्गतका शोधपत्र लेखनको सैद्धान्तिक र व्यावहारिक पक्षहरूको वर्णन गर्नु रहेको छ। साथै विशिष्ट उद्देश्यहरूमा शोधपत्र लेखनको विषयगत प्रवृत्तिको परीक्षण गर्नु, शोधार्थीहरूको विषयगत सैद्धान्तिक र व्यावहारिक ज्ञानको विश्लेषण गर्नु र शोधपत्र सम्पन्न गर्दा शैक्षिक लेखनमा आईपर्ने समस्या र समाधानका उपायहरूको खोजी गर्नु रहेका छन्।

अनुसन्धान विधि

यस आलेख रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस प्रदर्शनीमार्गमा समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभागको स्नातकोत्तर तहको वार्षिक प्रणाली अन्तर्गत वि.स. २०७२ अषाढ ३ गते देखि २०७७ फाल्गुण २५ गतेसम्म यस विभागमा मौखिक परीक्षा (भाइभा) सम्पन्न भएका जम्मा ४६९ शोधपत्रहरूलाई यस अध्ययनको प्राथमिक तथ्याङ्कको स्रोत मानिएको छ। साथै, यस क्याम्पसमा समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग हालसम्म पनि संयुक्त रूपमा सञ्चालन भएको हुनाले स्वीकृत शोधपत्रहरूको जम्मा सङ्ख्यालाई यस अनुसन्धानको समग्रता मानिएको छ। जस अन्तर्गत जम्मा ४६९ शोधपत्रहरूलाई विभिन्न विषयवस्तुका आधारमा ५६ ओटा शीर्षकहरूमा वर्गिकरण र तालिकीकरण गरी वर्णन गरिएको छ। वर्गिकरण र तालिकीकरण गर्दा १२ ओटा शीर्षकहरू तालिकीकरण गरिएको सम्बन्धित विषयवस्तुसँग अन्तरसम्बन्धित भएको हुनाले ती शीर्षकहरू दोहोरिन पुगेका छन्। जस्तै दोहोरिने शीर्षकहरूमा वृद्धवृद्धाको, ज्येष्ठ नागरिक, महिनावारी, गर्भपतन, परिवार नियोजन, महिला वैदेशिक रोजगारी, अन्तर्राष्ट्रिय श्रम, विप्रेषण, जलविद्युत, राजमार्गको प्रभाव र बालीघरे प्रथा परेका छन्। साथै, प्राप्त तथ्याङ्कहरूलाई वर्णनात्मक अनुसन्धान ढाँचाको आधारमा वर्णन गरिएको छ।

जात/जनजातिको सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक अवस्था

समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विषयको अध्ययन तथा अनुसन्धानमा कुनै जात/जनजातिको सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक अवस्थाको बारेमा खोज/अनुसन्धान हुनुलाई एउटा महत्त्वपूर्ण पाटोको रूपमा लिइन्छ। जात/जनजातिको अवस्थाको अध्ययनले त्यो समाजको समग्रता, सामाजिक विकास र परिवर्तनका अवयवहरूलाई केलाउन पनि मद्दत गर्ने गर्दछ, तथापि त्यसमा परिवर्तित विषयवस्तुहरूको उठान भएको हुनु पर्दछ।

तालिका १

जात/जनजातिको सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक अवस्था

क्र सं	शोधपत्रको शीर्षक	शोधार्थीको सङ्ख्या (प्रतिशत)	प्रतिशत जम्मा सङ्ख्या ४६९
१.	जाति/जनजाति/समुदायको सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक अवस्था	५८ (४८.७३)	१२.३६
२	सङ्क बालबालिकाको सामाजिक अवस्था	१४ (११.७६)	२.९८
३	प्राकृतिक विपद्, क्षति र सामाजिक तथा आर्थिक प्रभाव	९ (७.५६)	१.९१
४	बालविवाह र अन्तरजातीय विवाहको अवस्था	७ (५.८८)	१.४९
५	माघी, गुठी र गौरा पर्व	६ (५.०४)	१.२७
६	पित्र, तासी, धान, साकेला, लिवुच्यावुङ्ग नाच	६ (५.०४)	१.२७
७	दलित र मुसहर समुदाय	५ (४.२०)	१.०६
८	लोसार, तीज, देउडा, विस्केट जात्रा	४ (३.३६)	०.८५
९	सामाजिक असमानता र विभेद	४ (३.३६)	०.८५
१०	निजामती, बौद्धिक पलायन, नेपाल प्रहरी, मनोरञ्जन	४ (३.३६)	०.८५
११	कमैया र राउटे समुदाय	२ (१.६८)	०.४२
	जम्मा	११९ (१००.०)	२५.३७

स्रोत: समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग, २०७७

तालिका १ अनुसार जम्मा ४६९ शोधार्थीले शोधपत्र बुझाएकोमा १२.३६% शोधार्थीले जाति/जनजाति/समुदायको सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक अवस्था, २.९८ % सङ्क बालबालिकाको सामाजिक अवस्था, १.९१ % प्राकृतिक विपद्, क्षति र सामाजिक तथा आर्थिक प्रभाव, १.४९ % बालविवाह र अन्तरजातीय विवाहको अवस्था, १.२७ % माघी, गुठी र गौरा पर्व र पित्र, तासी, धान, साकेला, लिवुच्यावुङ्ग नाचमा पनि १.२७ % शोधार्थीले शोधपत्र बुझाएको पाईन्छ। यसमा १२.३६ % शोधार्थीले जाति/जनजाति/समुदायको सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक अवस्थाको बारेमा अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्नुमा स्रोत सामग्रीहरूको सहज

उपलब्धता, तथ्याङ्क सङ्कलनमा सहजता, समयको वचत, कम खर्चिलो र विगतमा लेखिएका सम्बन्धित शोधपत्रहरूको सहजै पहुँचतालाई लिन सकिन्छ (Mishra, 2022)। यसै गरी १ एक जनाले क्रमशः लोसार, तीज, देउडा, बिस्केट जात्रा र निजामती सेवा, बौद्धिक पलायन, नेपाल प्रहरी र मनोरन्जन क्षेत्रको बारेमा शोधपत्र बुझाएका छन्। यसको अर्थ अन्य विषयवस्तुहरूको अध्ययनमा कम प्राथमिकता भएको देखिन्छ। साथै, राउटे समुदाय र परिवर्तनको अवस्थाको बारेमा एक जना शोधार्थीले अनुसन्धान गरेको पाइन्छ।

आर्थिक पक्ष, रोजगार र सामाजिक प्रभाव

समाजमा आर्थिक क्षेत्रलाई महत्त्वपूर्ण पक्षको रूपमा लिइन्छ। नेपाली समाज प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा कृषि र कृषिसँग सम्बन्धित उत्पादन प्रणालीसँग गाँसिएको पाइन्छ। तथापि कृषि र गैरकृषि क्षेत्रसँग सम्बन्धित विषयवस्तुलाई समेटेर निम्नानुसारको अध्ययन भएको पाइन्छ।

तालिका २

आर्थिक पक्ष, रोजगार र सामाजिक प्रभाव

क्र.सं	शोधपत्रको शीर्षक	शोधार्थीको सङ्ख्या (प्रतिशत)	प्रतिशत जम्मा सङ्ख्या ४६९
१	वैदेशिक रोजगारले पारेको सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक प्रभाव	२७ (४४.२६)	५.७५
२	लघुवित्तले पारेको सामाजिक र आर्थिक प्रभाव	११ (१८.०३)	२.३४
३	विप्रेषणको सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक प्रभाव	७ (११.४७)	१.४९
४	सामुदायिक वनको सामाजिक र आर्थिक प्रभाव	६ (९.८३)	१.२७
५	जलविद्युत् आयोजनको सामाजिक प्रभाव	४ (६.५५)	०.८५
६	राजमार्गको आर्थिक र सामाजिक प्रभाव	२ (३.२७)	०.४२
७	महिला वैदेशिक रोजगार र सामाजिक प्रभाव	२ (३.२७)	०.४२
८	बालिघरे प्रथा र सामाजिक तथा आर्थिक प्रभाव	२ (३.२७)	०.४२
	जम्मा	६१ (१००.०)	१३.००

स्रोत: समाजशास्त्र र मानवशास्त्र विभाग, २०७७

तालिका २ अनुसार १३ प्रतिशत शोधार्थीले कृषि र गैरकृषि क्षेत्रसँग सम्बन्धित अध्ययन अनुसन्धान गरेको पाइन्छ। त्यसमा पनि जम्मा ४६९ सङ्ख्यालाई आधार मान्दा ५.७५ % वैदेशिक रोजगारले पारेको सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक प्रभाव, २.३४ % लघुवित्तले पारेको सामाजिक र आर्थिक प्रभाव, १.४९ % विप्रेषणको सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक प्रभाव, १.२७ % सामुदायिक वनको सामाजिक र आर्थिक प्रभाव र ०.८५ % जलविद्युत् आयोजनको सामाजिक प्रभावको बारेमा शोधपत्र बुझाएको पाइन्छ। यसै गरी राजमार्गको आर्थिक र सामाजिक प्रभाव, महिला वैदेशिक रोजगार र सामाजिक प्रभाव, बालिघरे प्रथा र सामाजिक तथा आर्थिक प्रभावको बारेमा ०.४२ % शोधार्थी शोधपत्र बुझाएको पाइन्छ। तथापि कृषिसँग गाँसिएको नेपाली जीवनशैली, परिवर्तित प्रविधि र कृषिमा यसको प्रभाव र युवापुस्ताको गैरकृषि क्षेत्रतर्फको आकर्षण, यसका कारण र परिणामहरूलाई आधार बनाएर खोज/अनुसन्धान भएको पाइँदैन।

महिलाको अवस्था र सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक परिवर्तन

नेपाली समाजमा महिलाको अवस्था र यसमा आएको सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक परिवर्तनलाई अनुसन्धानको एक महत्त्वपूर्ण पक्षको रूपमा लिन सकिन्छ (Mishra, n.d) महिलासँग सम्बन्धित विषयवस्तु, महिलाको उत्पादनसँगको सम्बन्ध र त्यसबाट सिर्जित विविध सामाजिक सम्बन्धहरूलाई खोज, अध्ययन तथा अनुसन्धानमा समेटिएन भने नेपाली समाजको बुझाइलाई अपूरो भएको मानिन्छ।

तालिका ३

महिलाको अवस्था र सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक परिवर्तन

क्र.सं	शोधपत्रको शीर्षक	शोधार्थीको सङ्ख्या (प्रतिशत)	प्रतिशत जम्मा सङ्ख्या ४६९
१	महिलाको अवस्था र सामाजिक परिवर्तन	२४ (२१.२३)	५.११
२	महिला सशक्तीकरण र परिवर्तन	१७ (१५.०४)	३.६२
३	महिलाको घरयासी कार्यमा निर्णायक भूमिका	१४ (१२.३८)	२.९८
४	महिलामाथि हुने घरेलु हिंसा	१३ (११.५०)	२.७७
५	राजनीतिमा महिला सहभागिता	६ (५.३०)	१.२७
६	महिनावारि र मानसिक स्वास्थ्य	६ (५.३०)	१.२७
७	सम्बन्ध विच्छेद, कारण र सामाजिक प्रभाव	६ (५.३०)	१.२७
८	एकल महिला र सामाजिक दृष्टिकोण	४ (३.५३)	०.८५
९	एलजिविटीआइ तेस्रो लिगी	४ (३.५३)	०.८५

१०	विकासमा महिला सहभागिता र परिवर्तन	३ (२.६५)	०.६३
११	गर्भपतन, सामाजिक अवस्था र प्रभाव	२ (१.७६)	०.४२
१२	परिवार नियोजन र सामाजिक प्रभाव	२ (१.७६)	०.४२
१३	दाइजो प्रथा र लैंगिक सामाजिक विभेद	२ (१.७६)	०.४२
१४	चिया बगानमा र महिला मजदुरको अवस्था	२ (१.७६)	०.४२
१५	महिला वैदेशिक रोजगार र सामाजिक प्रभाव	२ (१.७६)	०.४२
१६	छाउपडी प्रथा र महिलाको स्वास्थ्य	२ (१.७६)	०.४२
१७	कम्लहरी, बहुपति प्रथा र सैन्दर्य पेशा	३ (२.६५)	०.६३
	जम्मा	११३ (१००.०)	२४.०९

स्रोत: समाजशास्त्र र मानवशास्त्र विभाग, २०७७

तालिका ३ अनुसार २४.०९ प्रतिशत शोधार्थीले महिलाको अवस्था र सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक परिवर्तनसँग सम्बन्धित भएर अनुसन्धान गरेको पाइन्छ। यस शीर्षकमा महिलासँग सम्बन्धित विविध पक्षलाई केलाएर हेर्दा १७ ओटा उपशीर्षकमा महिलासँग सम्बन्धित विषयहरूलाई उठान गरी खोज तथा अनुसन्धान भएको पाइन्छ। त्यसमा महिलाको अवस्था र सामाजिक परिवर्तन ५.११ %, महिला सशक्तीकरण र परिवर्तन ३.६२ %, महिलाको घरायसी कार्यमा निर्णायक भूमिका २.९८ %, महिलामाथि हुने घरेलु हिंसा २.७७ प्रतिशत शोधार्थीले अनुसन्धान गरेका छन्। त्यसै गरी ६ जना शोधार्थीहरूले राजनीतिमा महिला सहभागिता, महिनावारी र मानसिक स्वास्थ्य, सम्बन्ध विच्छेद कारण र सामाजिक प्रभावको बारेमा शोधपत्र लेखेका छन्। विकासमा महिला सहभागिता र परिवर्तन विषयमा ३ जना, कम्लहरी, बहुपति प्रथा र सैन्दर्य पेशाको अवस्थाको बारेमा १ एक जना शोधार्थीले अनुसन्धान गरी शोधपत्र बुझाएको पाइन्छ। यसरी हेर्दा विद्यार्थीहरूमा महिलासँग सम्बन्धित सवालहरू, परिवर्तित अवस्था र बदलिँदो सामाजिक तथा सांस्कृतिक रूपान्तरण र नेपाली समाजको समसामयिक विषयवस्तु पनि भएको हुनाले महिलासँग गाँसिएका विषयवस्तुहरूले अनुसन्धानमा प्राथमिकता पाएको देखिन्छ।

स्वास्थ्य अवस्था र सामाजिक प्रभाव

नेपाली समाजमा अझैसम्म पनि आम मानिसले स्वास्थ्य सेवा सर्वशुलभ रूपमा पाउन सकिरहेका छैनन्। त्यसमा पनि दुर्गम गाउँमा स्वास्थ्य सेवामा मानिसहरूको पहुँच कम भएको पाइन्छ। अन्न पोषण खाना, वृद्धवृद्धाको अवस्था, पाठेघरको समस्या, सुरक्षित सुत्केरीको व्यवस्था र अन्य रोगको रोकथाममा पनि समस्या देखिन्छ।

तालिका ४

स्वास्थ्य अवस्था र सामाजिक प्रभाव

क्र.सं	शोधपत्रको शीर्षक	शोधार्थीको सङ्ख्या (प्रतिशत)	प्रतिशत जम्मा सङ्ख्या ४६९
१	फरक क्षमता भएका मानिस र सामाजिक दृष्टिकोण	१५ (२४.१९)	५.३३
२	पोषण र सरसफाइप्रतिको सामाजिक धारणा	१० (१६.१२)	२.९३
३	महिनावारि र मानसिक स्वास्थ्य	६ (९.६७)	१.२७
४	कोभिड १९ र सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक प्रभाव	६ (९.६७)	१.२७
५	एचआईभी एड्स र सामाजिक प्रभाव	५ (८.०६)	१.०६
६	चुरोट, लागुपदार्थ र दुर्व्यसनीको अवस्था	३ (४.८३)	०.६३
७	वृद्धवृद्धाको सामाजिक अवस्था	३ (४.८३)	०.६३
८	योगा, अभ्यास र मनोसामाजिक प्रभाव	३ (४.८३)	०.६३
९	स्तनपानको अवस्था र सामाजिक धारणा	२ (३.२२)	०.४२
१०	गर्भपतन, सामाजिक अवस्था र प्रभाव	२ (३.२२)	०.४२
११	परिवार नियोजनको प्रतिको धारणा	२ (३.२२)	०.४२
१२	नर्सको अवस्था र जंक खाना	२ (३.२२)	०.४२
१३	ज्येष्ठ नागरिक, सुरक्षा भत्ता र सामाजिक प्रभाव	२ (३.२२)	०.४२
१४	थाइराइट रोग र सामाजिक धारणा	१ (१.६१)	०.२९
	जम्मा	६२ (१००.०)	१३.२९

स्रोत: समाजशास्त्र र मानवशास्त्र विभाग, २०७७

तालिका ४ अनुसार ६२ जना शोधार्थीले नेपाली समाजमा स्वास्थ्य अवस्था, सामाजिक दृष्टिकोण र यसको प्रभावसँग सम्बन्धित विषयवस्तुलाई समेटेर शोधपत्र बुझाएको पाइन्छ। जसमा ५.३३ % फरक क्षमता भएका मानिस र सामाजिक दृष्टिकोण, २.९३ % पोषण र सरसफाई प्रतिको सामाजिक धारणा, १.२७ % महिनावारी र मानसिक स्वास्थ्य, १.२७ % कोभिड १९ र सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक प्रभावको बारेमा शोधपत्र लेखेको पाइन्छ। त्यसै गरी १.०६ % एचआईभी एड्स र सामाजिक प्रभाव, ०.६३ % चुरोट, लागुपदार्थ र दुर्व्यसनीको अवस्था, ०.६३ % वृद्धवृद्धाको सामाजिक अवस्था, ०.६३ % योगा, अभ्यास र मनोसामाजिक

प्रभावबारेमा पनि अनुसन्धान भएको देखिन्छ। साथै, २ जना शोधार्थीले गर्भपतन, सामाजिक अवस्था र यसको प्रभाव, परिवार नियोजनको प्रतिको धारणा, नर्सको अवस्था र जंक खाना, ज्येष्ठ नागरिक, सुरक्षा भत्ता र यसको सामाजिक प्रभाव बारेमा शोधपत्र बुझाएको पाइन्छ। थाइराइड रोग र सामाजिक धारणाको बारेमा १ जना, विगत दुई वर्षदेखि विश्वलाई आक्रान्त पारिरहेको कोभिड-१९ को बारेमा ६ जना शोधार्थीले माहामारीको सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक प्रभावको बारेमा अनुसन्धान गरेको पाइन्छ।

बसाइँसराइ, श्रमबजार र विप्रेषणको प्रभाव

नेपाली समाजमा वैदेशिक रोजगार र विप्रेषणको आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक प्रभाव तिव्र रूपमा भएको पाउँछौं। तसर्थ रोजगार, बसाइँसराइ र ज्येष्ठ नागरिकमा यसले पारेको प्रभावका बारेमा पनि अनुसन्धान भएको पाइन्छ, जुन निम्नानुसार छ।

तालिका ५

बसाइँसराइ, श्रमबजार र विप्रेषणको प्रभाव

क्र.सं	शोधपत्रको शीर्षक	शोधार्थीको सङ्ख्या (प्रतिशत)	प्रतिशत जम्मा सङ्ख्या ४६९
१	वैदेशिक रोजगारले पारेको सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक प्रभाव	२७ (५०.००)	५.७५
२	विप्रेषणको सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक प्रभाव	७ (१२.९६)	१.४९
३	सहरी बसाइँसराइको सामाजिक तथा आर्थिक प्रभाव	७ (१२.९६)	१.४९
४	श्रमिकको सामाजिक र आर्थिक अवस्था	६ (११.११)	१.२७
५	वृद्धवृद्धाको सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्था	३ (५.५५)	०.६३
६	ज्येष्ठ नागरिक, सुरक्षा भत्ता र सामाजिक प्रभाव	२ (३.७०)	०.४२
७	महिला वैदेशिक रोजगार र सामाजिक प्रभाव	२ (३.७०)	०.४२
	जम्मा	५४ (१००.०)	११.५१

स्रोत: समाजशास्त्र र मानवशास्त्र विभाग, २०७७

तालिका ५ अनुसार ५.७५ % वैदेशिक रोजगारले नेपाली समाजमा पारेको सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक

प्रभाव, १.४९ % विप्रेषणको सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक प्रभाव, १.४९ % सहरी बसाइँसराइको सामाजिक र आर्थिक प्रभाव, १.२७ % वृद्धवृद्धाको सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्था, ०.४२ % ज्येष्ठ नागरिक, सुरक्षा भत्ता र सामाजिक प्रभाव, ०.४२ महिला वैदेशिक रोजगार र यसले पारेका पारिवारीक तथा सामाजिक प्रभावको बारेमा शोधपत्र बुझाएको पाइन्छ। यसरी हेर्दा ११.५१ प्रतिशत शोधार्थीले बसाइँसराइ, श्रमवजार र वैदेशिक रोजगारीसँग सम्बन्धित भएर अनुसन्धान गरेको देखिन्छ। तथापि वैदेशिक रोजगारी र विप्रेषणको नेपालमै लगानी र त्यसले व्यक्ति, परिवार र समाजमा पारेको अवस्थाको बारेमा अनुसन्धानले प्राथमिकता पाएको देखिँदैन। त्यसैले यसको प्रेरणादायी प्रयोगका पक्षहरू र वैदेशिक रोजगारीले पारेको नकरात्मक पक्ष र समाजिक सरोकारका विषयहरूमा अनुसन्धान गरेमा अझ लाभदायी हुने देखिन्छ।

परिवर्तन, विकास र आधुनिकीकरणको प्रभाव

समाज परिवर्तनशील हुन्छ। समाजका हरेक तह/तत्वहरू समय र परिस्थिती अनुसार बदलिँदोक्रममा हुन्छन्। तसर्थ नेपाली समाज पनि परिवर्तनको क्रममा छ। परिणामतः मानिसहरूको पेसा, संस्कार, संस्कृति, धर्म र जीवनशैली पनि तीव्र रूपमा रूपान्तरण भैरहेको छ। त्यसैले परिवर्तनका विविध आयमहरूको बारेमा पनि निम्नानुसारको अनुसन्धान भएको पाइन्छ।

तालिका ६

परिवर्तन र विकासको प्रभाव

क्र.सं	शोधपत्रको शीर्षक	शोधार्थीको सङ्ख्या (प्रतिशत)	प्रतिशत जम्मा सङ्ख्या ४६९
१	जात जनजातिको परम्परागत पेसामा आएको परिवर्तन	३६ (३३.९६)	७.६७
२	विवाह संस्कार, पद्धति र परिवर्तन	११ (१०.३७)	२.३४
३	पर्यटनको सामाजिक र आर्थिक प्रभाव	१० (९.४३)	२.१३
४	जात जनजातिमा आधुनिकीकरणको सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक प्रभाव	१० (९.४३)	२.१३
५	शिक्षाले पारेको सामाजिक तथा सांस्कृतिक प्रभाव	९ (८.५४)	१.९१
६	सामाजिक सञ्जालको प्रभाव	८ (७.५४)	१.७०
७	क्रिश्चियन धर्म, परिवर्तन र प्रभाव	५ (४.७१)	१.०६

८	पैत्रिक सम्पत्तिको अधिकार र सामाजिक परिवर्तन	४ (३.७७)	०.८५
९	जलविद्युत् आयोजनाको सामाजिक र आर्थिक प्रभाव	४ (३.७७)	०.८५
१०	आरक्षण, वायोग्यास, चलचित्रको प्रभाव	३ (२.८३)	०.६३
११	बालिघरे प्रथा र सामाजिक तथा आर्थिक प्रभाव	२ (१.८८)	०.४२
१२	राजमार्गको आर्थिक र सामाजिक प्रभाव	२ (१.८८)	०.४२
	जम्मा	१०६ (१००.०)	२२.६०

स्रोत: समाजशास्त्र र मानवशास्त्र विभाग, २०७७

तालिका ६ परिवर्तन, विकास र आधुनिकीकरणको प्रभावसँग सम्बन्धित छ । परिवर्तन र विकासको शीर्षकलाई १२ ओटा उपशीर्षकमा वर्गीकरण गरी हेर्दा समग्रतामा ७.६७ % जात जनजातिको परम्परागत पेसामा आएको परिवर्तन, २.३४ % विवाह संस्कार, पद्धति र परिवर्तन, २.१३ % पर्यटनको सामाजिक र आर्थिक प्रभाव, २.१३ % जात/जनजातिमा आधुनिकीकरणको सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक प्रभावको बारेमा अनुसन्धान गरिएको छ । यसै गरी शिक्षाले पारेको सामाजिक तथा सांस्कृतिक प्रभाव १.९१ %, सामाजिक सञ्जालको प्रभाव १.७० %, पैत्रिक सम्पत्तिको अधिकार र सामाजिक परिवर्तन ०.८५ %, जलविद्युत् आयोजनाको सामाजिक र आर्थिक प्रभाव ०.८५ % शोधार्थीले शोधपत्र बुझाएका छन् । आरक्षण, वायोग्यास, चलचित्रको प्रभाव ०.६३ %, बलिघरे प्रथा र सामाजिक तथा आर्थिक प्रभाव ०.४२ % र राजमार्गको आर्थिक र सामाजिक प्रभाव ०.४२ % शोधपत्र लेखेका छन् । यसरी हेर्दा आधुनिकीकरणले जात/जनजातिमा पारेका प्रभावमा धेरै रुचि रहेका पाइयो । यसका पछाडि स्थलगत अध्ययन सम्पन्न गर्न सजिलो र अध्ययन सामग्रीको सहज उपलब्धता भएको पाइन्छ ।

शोधपत्रको मौखिक परीक्षाको समयसीमा

शोधपत्रको मौखिक परीक्षालाई विद्यार्थीहरू थेसिस डिफेन्स पनि भन्ने गर्दछन् । वास्तवमा यो डिफेन्स नै भन्दा पनि आफ्नो शोधपत्रमा भएका शैक्षिक लेखनका कमिकमजोरी पक्षहरू जसलाई विशेषतः वाह्य परीक्षक र मूल्याङ्कन समितिबाट आएका सुझावहरूलाई सुधार गर्ने अवसर पनि हो (Pant, 2010) । अर्को अर्थमा भन्दा शोधप्रतिवेदन/शोधपत्रसँग सम्बन्धित प्रश्नहरू शोधकर्तालाई सोधी शोधप्रतिवेदनलाई अझ बढी वैधताका साथै प्रमाणिक बनाउने कार्य पनि हो । तसर्थ शोधार्थीको सम्बन्धित विषयमा रहेको ज्ञानलाई परिक्षण गर्ने र थप परिस्कृत तथा विशिष्टीकृत गर्ने काम मौखिक परीक्षाबाट गर्ने गरिन्छ । विशेषतः यस सामाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभागमा पनि शोधकार्य, मौखिक परीक्षा र शोधपत्रको प्राप्ताङ्कलाई तोकिएको समयसीमा भित्र परीक्षा नियन्त्रणको कार्यालयमा बुझाउनको लागि पनि व्यस्तता भएको देखिन्छ ।

तालिका ७

शोधकार्य सम्पन्नताको समयसीमाको विवरण

क्र.सं	शोधकार्य सम्पन्न समयावधि	मौखिक परीक्षा सम्पन्न भएका शोधपत्र सङ्ख्या
१	२०७५/०१/०१ देखि २०७५/११/३० सम्म	१०३
२	२०७५/१२/०१ देखि २०७५/१२/३० सम्म	११३
३	२०७६/०१/०१ देखि २०७६/११/३० सम्म	११५
४	२०७६/१२/०१ देखि २०७६/१२/११ सम्म	०६
५	२०७७/०१/०१ देखि २०७७/११/३० सम्म	४५
६	२०७७/१२/०१ देखि २०७७/१२/३० सम्म	८७
	जम्मा	४६९

स्रोत: समाजशास्त्र र मानवशास्त्र विभाग, २०७७

तालिका ७ अनुसार २०७५ साल वैशाख १ गतेदेखि फाल्गुण मसान्तसम्म जम्मा ११ महिनामा १०३ जना शोधार्थीको शोधपत्रको मौखिक परीक्षा भएको पाइन्छ, भने बाँकी चैत्र महिनामा मात्र ११३ जना शोधार्थीको मौखिक परीक्षा भएको पाइन्छ। यसको अर्थ अन्तिम समयमा विभागमा मौखिक परीक्षा गर्नेको सङ्ख्या सो वर्षको ११ महिनाको भन्दा १० ओटाले बढी रहेको पाइन्छ। जसमा अन्तिम समयमा काम गर्ने हाम्रो बानी, पूर्व तयारीको कमि/वेवास्ता, आफ्नो आम्दानीमूलक दैनिक कामलाई बढी प्राथमिकता, शैक्षिक उपाधिको व्यक्तिगत जीवनमा कम महत्त्व र केही व्यक्तिगत/पारिवारिक समस्याको कारणले पनि अन्तिम समयसीमा वा महिनामा शोधपत्र बुझाउनेको सङ्ख्या उल्लेख्य रूपमा बढी भएको पाइन्छ।

त्यसै गरी २०७६ सालको वैशाखदेखि फाल्गुण महिनासम्म ११५ जना शोधार्थीको शोधपत्रको मौखिक परीक्षा सम्पन्न भएको थियो भने सोही साल बाँकी १ महिना चैत्रमामात्र ६ जना शोधार्थीको मौखिक परीक्षा भएको पाइन्छ। यस वर्ष चैत्र महिनाको पहिलो हप्तादेखि कोभिड-१९ को प्रभाव नेपालमा देखिन थालेको र चैत्र १४ गते देखि देशभरी बन्दावन्दी (लकडाउन) घोषणा भएकोले भौतिक रूपमा मौखिक परीक्षा हुन पाएको थिएन। त्यसैले चैत्र महिनामा ६ जना शोधार्थीकोमात्र मौखिक परीक्षा भएको पाइन्छ। यसै गरी कोभिड-१९ को संक्रमण कहिले बढी, कहिले बन्दावन्दीको अवस्था र कहिले खुल्लाको अवस्था भएकोले २०७७ सालको ११ महिनामा ४५ र सोही वर्षको चैत्र महिनामामात्र ८७ ओटा शोधपत्रको मौखिक परीक्षा भएको पाइन्छ। यसको अर्थ अन्तिम महिना/अन्तिम समयमा शोधपत्रको मौखिक परीक्षा गर्ने अवस्था प्रायः वर्षेनी भएको पाइन्छ।

शोधपत्र लेखनको भाषागत विवरण

भाषा भनेको अभिव्यक्तिको एउटा माध्यम हो । हुनत कुनै शोधपत्र/शोधप्रबन्धको लेखन केकस्तो भाषाशैलीमा गर्ने भन्ने कुरो त निश्चित छैन (Sharma, M. & Luintel K. P., 2068) । तथापि सम्बन्धित विभागमा भएका शोधपत्रहरूको अभिलेख केलाउदा मुख्यतः अंग्रेजी र देवनागरी भाषामा लेखिएका पाइन्छन् ।

तालिका ९

शोधपत्र लेखनको भाषागत विवरण

क्र स	शोधपत्र लेखनको माध्यम	शोधार्थी सङ्ख्या	प्रतिशत
१	अङ्ग्रेजी माध्यम	२५६	५४.५८
२	देवनागरी (नेपाली) माध्यम	२१३	४५.४२
	जम्मा	४६९	१००

स्रोत: समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग, २०७७

तालिका ९ अनुसार जम्मा ४६९ शोधपत्रको मौखिक परीक्षा सम्पन्न गरी परीक्षा नियन्त्रणको कार्यालयमा बुझाएकोमा ५४.५८% शोधार्थीले अङ्ग्रेजी र ४५.४२% शोधार्थीले देवनागरी (नेपाली) माध्यममा शोधपत्र लेखेका पाइन्छ । यसमा विशेषतः अङ्ग्रेजी टङ्गण गर्न सहजता, स्रोतसामग्रीको सहज उपलब्धता र शुद्धाशुद्धिमा समय र खर्च कम लाग्ने भएकोले पनि यस माध्यमलाई रुचाइएको पाइन्छ । अर्को तर्फ अङ्ग्रेजी टङ्गण जति सजिलो देवनागरी टङ्गण नहुनु, शुद्धाशुद्धि गर्नलाई समय बढी लाग्ने, आफै लेखनको निश्चित शैक्षिक ढाँचामा लानलाई गाह्रो हुनुले पनि शोधार्थीहरूले तुलनात्मक रूपमा अङ्ग्रेजी माध्यमलाई छानेको देखिन्छ (Sharma, M. & Luintel K. P., 2068).

शोधकार्य, समयसीमा र विभाग

सामान्यतः शोधार्थीहरूमा शोधकार्य सम्पन्न गर्ने समयसीमाको बारेमा पर्याप्त सूचना तथा जानकारी नभएको पाइन्छ । त्यसैले प्रायः शोधार्थीहरू प्रस्ताव लेखनको सुरुवात गर्नको लागि विभागको सम्पर्कमा आउदा आफ्नो शोधकार्य सम्पन्न गर्ने समयसीमाको बारेमा प्रस्ट हुन चाहेको पनि देखिन्छ । जस्तो कि विश्वविद्यालयमा भर्ना हुदाँको वर्ष र स्यमं विद्यार्थीले प्रथम पटक परीक्षामा सामेल भए पछिको लब्धाङ्कबाट पनि सम्बन्धित विद्यार्थीको शोधपत्र बुझाउने समयसीमाको बारेमा निक्योल गर्न सकिने आधारहरू पाइन्छ । हुनत विद्यार्थी आफै पनि आफ्नो शैक्षिक सत्र र आफूले सम्पन्न गर्नु पर्ने समयसीमाको बारेमा शोधखोज गर्ने, सूचना तथा जानकारीहरू लिइरहने हो भने अन्तिम समयमा हतारिनु पर्ने अवस्था नआउन पनि सक्छ । त्यसैले क्रिस हार्ट

(२००५) ले शोधार्थी स्यम्ले आफ्नो शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि शोधप्रस्ताव लेखन देखि तथ्याङ्क सङ्कलन, विश्लेषण र मौखिक परीक्षासम्मको कार्यतालिका बनाएर शोधकार्य गरेमा अझ उपयोगी हुने बताउँछन् ।

निष्कर्ष

अनुसन्धान आफैमा वैज्ञानिक र व्यवस्थित हुने गर्दछ । त्यसको लागि निश्चित विधि, प्रक्रिया, पद्धति, ढाँचा र समयसीमालाई पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । छोटो समयमा बुझाएका शोधपत्रहरूमा अनुभवजन्य समीक्षा भन्दा सैद्धान्तिक समीक्षाको मन्थनमा कम भएको पाइन्छ । यसका पछाडि आर्थिक, सामाजिक र केही सांस्कृतिक पक्षहरू पनि गाँसिएका छन् । यसै गरी शोधपत्र लेखनको प्रवृत्तिमा विशेषतः सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक पक्षका साथै जात/जनजातिको बारेमा अध्ययन गर्न प्रायः रुचि भएको पाइयो । स्वास्थ्य, वैदेशिक रोजगारी, महिलासँग सम्बन्धित सवालहरू र आधुनिकीकरणले पारेको सामाजिक प्रभावको बारेमा पनि विद्यार्थीको रुचि भएको पाइयो । केही सम्बन्धित शोधकार्यको विषयवस्तुमा सैद्धान्तिक ज्ञानको बारेमा समस्या, सन्दर्भ समग्रीहरूको प्रयोगमा अन्यौलता, समयसीमाको कार्यन्वयनमा समस्या, सहज उपलब्ध शीर्षकहरूमा शोधपत्र लेखनको रुचि र अन्तर क्याम्पसस्तरीय अनुसन्धानमा समन्वयको अभाव भएको पाइयो ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

- Babbie, E. (2009). *Research Methods in Sociology*. Cengage Learning Private Limited.
- Baker, T. L. (1999). *Doing Social Research* (Third ed.). McGraw-Hill Companies.
- Bandhu, C. (2013). *Anusandhan Tatha Prativedan Lekhan*. Ratna Pustak Bhandar.
- Bhandary, K. P. (2058). *Introduction to Social Research Methodology*. Rajesh Prakashan.
- Dean's Office. (2014). *A Manul on Formatting and Organizing Dissertations*. Faculty of Humanities and Social Science.
- Dooley, D. (2008). *Social Research Methods* (Fourth Edition ed.). Prentice Hall of India.
- Hart, C. (2005). *Doing your Masters Dissertation*. Vistaar Publications.
- Kanel, N. R. (2003). *Guidelines to Format Theses and Dissertations: A Quick Reference*. New Hira Books Enterprises.
- Kumar, R. (2009). *Research Methodology: A Step-By-Step Guide for Beginners* (Second ed.). Dorling Kindersley.
- Mishra, C. (n.d). *Changing Nepali Society (Text in Nepali)*. (R. Maharjan, Ed.) Fineprint Books.

- Mishra, N. (2016). Sampling Selection Process and its Implication. *Humanities and Social Sciences Journal*, 8(8), 93-99.
- Mishra, N. (2022). Thesis Proposal Writing of Annual System: Practice, Trend and Practical Aspects (Text in Nepali). (R. P. Paudel, Ed.) *Humanities and Social Science Journal*, 14(1), 188-200.
- Mishra, N. (2073). Interview Method in Research and its Implication (Text in Nepali). *Unmesh*(15), 96-101.
- Pant, P. R. (2010). *Social Science Research and Thesis Writing*. Buddha Academic Enterprises.
- Rana, S. (2021). *Polyandry System: Causes and Changes (Text in Nepali)*. Unpublished Master's Thesis.
- Sharma, M. & Luintel K. P. (2068). *Sodhbidhi*. Sajha Prakasan Chhapakhana.
- Subedi, M. (2011). Uterine Prolapse, Mobile Camp Approach and Body Politics in Nepal. *Dhaulagiri Journal of Sociology and Anthropology*, 22-40.
- Subedi, M. (2009). Trade in Health Services: Unfair Competition of Pharmaceutical Products in Nepal. *Dhaulagiri Journal of Sociology and Anthropology*, 3, 124-142.
- Subedi, M. & Uprety D. (2014). *The State of Sociology And Anthropology: Teaching and Research in Nepal*. Martin Chautari.